

THALASSA, AVAGY A SZIMBÓLUM REGRESSZIÓJA

Hárs György Péter

Katabasis

Amikor ezt olvasod, halott vagyok. Nem születtem már meg. Csupán nyom vagyok, önmagam nyoma, mások nyoma, végtelen olvasataim dialógusainak nyoma. Nyom vagyok – ez nem szimbolikusan értendő. A nyom itt nem az én szimbólumom, ahogyan én sem a nyom szimbóluma vagyok. Az én szimbólumom a megvalósult olvasatok, a megvalósult mások, a megvalósult Te-k – egy vég nélküli dialógus teremtődő résztvevői – lesznek. Ezeknek a szimbolikusan rejtett-föltáruló ide-léteknél lesznek, ha ez a szó még itt használható, a szimbóluma. Egyelőre regresszióban (vagyok). Nyomozok a szimbólumaim (eredete) után. A nyomukba eredek, a nyomukban vagyok, követem a nyomukat. Nyomon vagyok. De ha a nyom „az eredet eltűnése”,¹ akkor eltűnőben vagyok. Eltűnök az eredetben vagy az eredettel – a mátrixszal/ban, elhagyom a nyomot – önmagamot –, nyomot hagyok.

Ez a nyomhagyás szükségszerűen a szimbólumba írja bele magát, beleíródik a szimbólumba, szimbólumként íródik, vagy inkább olvastatik. A szimbólum, ahogyan itt értem, nem valami más helyett áll. Sőt: csupán a szimbólumban létezik (íródik/olvasódik), az, ami nyom(ot ha-

¹ „A nyom nemcsak az eredet eltűnése; azon a diskurzuson belül, amelyet folytatunk, és aszerint az ösvény szerint, amelyet követünk, azt is jelenti, hogy az eredet még csak nem is tűnt el, hogy sohasem jött létre, csupán reciprok módon egy nem-eredet, a nyom által, ami így az eredet eredetévé válik.” (Derrida, J.: *Grammatológia*. Életünk, Magyar Műhely, Párizs, Bécs, Budapest. 1991., 98.)

gyott). Nem létezik máshol, ahogyan a nyoma sem létezik máshol, mindkettő „odavan”² a szimbólumban. Ahogyan az én a szimbólumok után nyomozva eltűnik az eredettel (együtt), úgy tűnik el, úgy lesz oda a szimbólumban a nyom és a nyomhagyó – végül maga a szimbólum is. Az én és a szimbólum egyaránt regresszióba kerül egymásra vonatkozásában, másikuk ide-létében. A másik ide-léte és az én oda-létem elválaszthatatlan. De beszélhetünk-e egy „dolog” – a szimbólum – regressziójáról? Nem következtelen csúsztatás-e ugyanazon szóval jelölni meg a (lelki) fejlődés korábbi stádiumába való visszaesést és egy sikertelen elfojtás jelének megmutatkozását a veszély pillanataiban.

A továbbiakban erre a kérdésre kívánok válaszolni. Azaz arra, hogy mihez képest és hova fejlődött vissza a szimbólum fogalma Ferenczinél, s hogy a szimbólumok olvasatába hogyan íródik bele az eredet – végső soron a halál – nyoma.

Egy korábbi írásomban már utaltam rá, hogyan függ össze Ferenczi szimbólum-felfogása és utrakvisztikus módszere.³ Követve az ottani gondolatmenetet, hadd szóljak először a módszer problémájáról. Az utrakvisztikus módszer értelmezési eljárás. Az értelem föltárása érdekében analógiák használatához folyamodik. Az analogikus viszony részben mindig már-értelmezett, az analógia két értelem „nem formalizálható” viszonya (Ricoeur). Nem ismeretlent magyaráz ismeretlennel – ahogyan Ferenczi 1913-as Jung-bírálatában írja –, hanem „ismeretlen dolgot ismertebb dolog segítségével magyaráz”.

Az analógiát ugyanakkor megkülönbözteti a pusztá hasonlattól az, hogy két irányban szerez érvenyt az értelemnek: az ismert is új értelmet nyer. Az analógia ebben a tapasztalat struktúráját követi, pontosabban pontszerűvé rögzíti a tapasztalat linearitását. Abban az értelem-mozgásban, ami az analógia sajátja, s amit az értelem kölcsönös megfordu-

² „Az önkívületi állapot tünetei (kívülről nézve): a szenzibilitást illetően reakciómentesség, általános izomgörcsök, amit gyakran általános bénultság követ (»nincs jelen«).” (Ferenczi Sándor: *Klinikai napló 1932*. Akadémiai, Budapest. 1996., 58.)

³ „Elméletének ezt az el nem hanyagolható részét máig nem méltatták kellőképpen – holtot következik az analógiás gondolkodás eredet-irányultságából.” „Azonban, mint azt már a módszer neve is mutatja, ezek az analógiák nem pusztá hasonlóságok, hanem az analógia szó szigorú értelme szerint egymást kölcsönösen megvilágító, kétoldalú, és a lét sokféleségének szükségszerű egységéből (vagy a lét egységének szükségszerű sokféleségéből) adódó viszonyok.” (Hárs György Péter: *Urbs liberique. Múlt és Jövő 1993/2*, 45. és 44-45.)

lásaként határozhatunk meg, az értelmező a „gondolkodás mozgásának megfordulásával” (Ricoeur) vesz részt; az analógia az első értelemben való beavatott osztozás révén magával rántja a második értelemhez. Az analógia ekképpen mindig személyes ügy, az értelmező létét érinti, változtatja ide-létté, miközben az egyik értelem odavan a másikban, és az értelmező odavan az első értelemben. Ezen a ponton az analógia, mint-hogy magát a lételet tárja föl az értelemnek a létbe való visszaömlésztése révén, már túl is lép a létező lehetséges létaspektusain, nem nevezhető objektívnek vagy szubjektívnek. Az analógia mint módszer nem rendelhető alá az igazság kérdésének. Hiszen az analógiás viszony egyszerre veti föl és veti el például az eredet kérdését. Elveti, amennyiben a tagok és az értelmező közös nevezőjeként, eredőjeként egy közös eredetet, magát a létet állítja. Az analógiában az eredet (kérdése) tehát nyomként íródik be, megelőzve bármiféle létet (Derrida), s az eredet abba a furcsa helyzetbe kerül, hogy ha a nyom az eredet eltűnése, akkor az eredet eltűnése mint eredet megelőzi és feltételezi bármiféle létező létét.⁴ Az eredetnek ez a sajátos státusza az analógiában kiprovokálja az eredetre vonatkozó kérdés fölvetését. (Megelőlegezem: az analógiában, ha valaminek, akkor éppen az értelem-mozgásnak van köze eredethez.) Az itt leírt struktúra nyilvánvalóan az elfojtás és az elfojtott visszatérésének mechanizmusát követi. Az eredet vagy az értelem-mozgás sikertelen elfojtásként határozódik meg. De hogyan tárulhat föl és tűnhet el az eredet az analogizálás nyomán?

Az utrakvisztikus módszer, az analogizálás akkor alkalmazandó, ha „valamely történés értelméről” kívánunk szólni. Ez azt is jelenti, hogy az analógia eredményében is valami mást nyújt, mint a leírás vagy a magyarázat. Az analógia révén nyert értelem az értelem-megfordulás miatt többdimenzióssá válik – túldeterminálttá.⁵ Így a lelki jelenségek túl-

⁴ „Ha tehát nem jön közbe újabb zavar vagy katasztrófa, lassanként ez a zavaró anyag egészen leépül, ami egyértelmű volna az illető faj kihalásával.” – írja Ferenczi éppen az engrammokkal kapcsolatban. (Ferenczi Sándor: *Katasztrófák a nemi működésben*. Filum, Budapest. 1997., 90.)

⁵ „Mint ahogy egy pontnak a térben való meghatározásához legalábbis három koordináta-tengely szükséges, úgy a pszichikus és mint ezek után feltehetjük, a természettudományi tény magyarázata sincs eléggé determinálva akkor, ha egy vonalszerű *láncolatba* vagy egy felületi *hálózatba* sorozzák be, s ha egy *harmadik dimenzióhoz* való tartozása nincs pontosan meghatározva. Különös és eddig csupán a lelki működésben megfigyelt tény, hogy ugyanaz az elem egyidejűleg besorolható és analitikusan lokalizálható

determináltsága nem kivétel többé a létezők rendjében; az értelem, bármely dolog/jelenség értelme csupán akkor ragadható meg, ha az analógia kifeszített hálójában fönnakadva túldetermináltságában mutatkozik meg. Ez az a pont, ahol a bioanalízis programja meghirdethető. Az aktuális és az emléksorozatba való beillesztés az értelem fogalmába bevonja a történetiséget, mégpedig a jelen által igazolt, a jelen által aktualizált történetiséget. A múlt a jelenben különbözik el, a jelen a múltban. Így, ha a jelen értelmét kutatjuk, szükségképpen a múlt felé is fordulunk, az eredet felé, az „indítóok” felé, szükségképpen egy nyomot találunk majd eredet helyett, „időtlen emléknymot”. A jelen értelme és a múlt értelme e nyom elkülönöződéseként határozódik meg, másképpen szólva ebben a nyomban esik egybe. S a múlt kutatása mindig a jelen kutatása is lesz, minthogy a múltban a jelen nyoma lelhető föl, az eredetet tehát itt is eltünteti a nyom. Múlt mint múlt csak az adott jelen által íródik be a nyomba, jelen nélkül nem lenne múlt (ról tudomásunk). Az időbeni változás, a „fejlődési folyamatok” értelmezése során tehát az derül ki, hogy a jelen a múlt ide-léte, amennyiben fölfogható valamely múltbeliség (vissza)állítására tett kísérletként. A múlt mindig odavan a jelenben, azáltal létezik, hogy abban reprodukálja magát. A jelen ugyanakkor több is, mint a múlt ide-léte, hiszen egy aktuális sorozatba is beilleszkedik, amely sorozat tagjai szintén lenyomozhatók. Hasonlóképpen: a múlt a jelen oda-léte (a jelen odavan a múltban), ugyanakkor más múltak, egyidejűek és régebbiek oda-léte is.

A többdimenziós háló, ami itt feszülni látszik, szemeiből kiindulva pillantható meg a kötések mentén. Éppen ezeket a szemeket nevezhetjük nyomnak, ahol a fonal egy fordulattal visszahajlik önmagához, körbehurkolva valami mást, hogy azután továbbhaladjon. Körbehurkol, azaz elfojt, mint valami inda, láthatatlanná tesz, takar, de a szem szemként való fölbukkanásával visszatér az elfojtott, láthatóan továbbhalad, látható a továbbhaladás, ami továbbhalad. Ha ép a háló, a szem, a nyom csak egyik oldalával fordul felénk, az érintkezés, az eredet eltűnt, láthatatlan, ami látszik csak, az az eltűnés és a fölbukkanás, köztük a nyom, a kötés, az eredet rejtélyes léte/nem-léte, ami a történetet történetté teszi. A történet cenzúrája elfojtja a történetet. A szem és a háló furcsa dialektikája, hogy a szem leginkább akkor tűnik elő, ha a háló rongálódik,

(5. folyt.) *egy aktuális és egy emléksorozatba, ami egyben a tudattalan emléknymok »időtlenségét« is jelenti.*” (Uo. 115.)

ha a háló odavan. Amikor a fonal megszakad, és letekeredvén egyik a másikáról a katasztrófában föltárul egyiken a másik nyoma, az eredet nyoma az eladdig takart felületen.⁶ Ilyenkor a kóros nyomában látjuk a háló egészét – a kóros és a normális egymás elkülönülődéseként lepleződnek le. Ezek a veszély pillanatai, ahol megjelenhet az értelem. A katasztrófa a történet maga. A történetbe való leereszkedés, alászállás az értelmezés művelete.⁷

Katakomba

Ezeket a hálóból kiíródó, nyomra vezető szemeket nevezhetjük Ferenczi nyelvén szimbólumoknak. A nyom tehát a szakadásban, az elkülönülődésekben válik szimbólummá, ahol a cenzúrát „átvágja” a veszély, a fenyegetés, a katasztrófa. A szimbólum ily módon az eredet (nyomának), az értelemmozgás (nyomának) a visszatérése lesz. A szimbólum össze/visszatükrözi a hálót. A szimbólum mint a háló össze/visszatükröződése, az értelmezett lét össze/visszatükröződése megszünteti/értelmesíti az „értelmet”, megszünteti/értelmesíti a történetet – történetessé teszi a szemek egyetlen fölfakadt szemben való oda-létében. A háló odavan, a történet odavan. Mert a szem a katasztrófában adja bizonyítékát a hálóval való azonosságának, a szem – fölbukkanásában – megmutatja, hogy nem a háló része, hanem maga a háló.

Egyetlen szem is már háló, s a háló ezen szigorú fogalmát a szemek számának végtelensége sem változtatja meg. Minthogy egyetlen szem – potenciális végtelenség. Egyetlen szem fölsebződésével a tekintet a fonalakkal odafut ehhez az egyetlen szemhez, erre az egyetlen szemre futtat ki minden lehetőséget, gyógyítóan oda vezeti a fonalakat. A te-

⁶ „Megfontolásaim alapját impotens férfiak analízise közben tett bizonyos megfigyelések alkották. Ez már eleve biztatóan hangzik; hiszen tudjuk, mily gyakran képesít éppen a kóros állapot okozta torzítás arra, hogy valamely fiziológiai vagy pszichológiai folyamat egyes, rendszerint lappangó tényezőjét leleplezzük, és ily módon végül eljussunk a normális folyamat megértéséhez.” (Uo. 17–18.)

⁷ „Nietzsche kissé elveszett a szöveg hálójában, mint egy pók, mely nem mérhető a maga köré font háléhoz – csakugyan, mint egy pók, vagy mint bizonyos pókok, Nietzsche, Lautréamont-é, Mallarméé, Freudé vagy Abrahamé,” (Derrida, J.: Éperons. Nietzsche stílusai. *Athenaeum* I. köt., 3. füz., 1992. 193.)

kintet önmaga gyolcsává látja a hálót. A gyolcon átvérzik a szakadás, nyomként önmaga fölszínére kerül.

A katasztrófában a jelen visszavonhatatlanul bensőséges – dialogikus – kapcsolatba kerül a múlttal. Fölveszi a történés fonalát. A tekintet pókká válik, aki a hálót írni, és nem elbeszélni kezdi.

Itt lepleződik le a háló mélységes nyelvisége; nyelvisége nem a beszélt nyelv, hanem az íródás értelmében. A szimbólumban, a háló fölfejlő szemében maga a háló egyszerre szimbolizáló és szimbolizált.⁸ Szimbolizált a nyelv „magjaként” (Benjamin), nyomszövetként, elkülönböződések nyomaként, íródo létként. És szimbolizálója magának a szemnek, bármely szemnek, bármely szimbólumnak mint íródásnak, a vágy ki-be íródásának bármely „véges alakzatban” (Benjamin). Mert a szimbólum egyszerre zárt alakzat és nyitott létel, egyszerre eltűnése az eredetnek – önmagának – és az eredet nyoma. Egyszerre mutatja föl a halál és az eredés/eredeztetés arcait.⁹

Ferenczinek a *Thalassában* kialakított szimbólum-felfogása számos félreértésre adott alkalmat.¹⁰ Igaz az is, hogy a szöveg megfogalmazása ha nem is bizonytalan, de több helyütt csupán jelzi a (lehetséges) összefüggéseket. A szimbólum napja körül az azonosság, történetiség, szim-

⁸ „És ami a nyelvek alakulásában megmutatkozni, sőt, megteremtődni próbál, az a tiszta nyelv magja éppen. Míg azonban ez a mag, ha az életben rejtve és töredékesen is, de mégis jelenvalóan maga a szimbolizált dolog, az alakzatokban csak szimbolizálólaként lakik.” (Benjamin, W.: A műfordító feladata. In: *Angelus Novus*. Magyar Helikon, Budapest, 1980., 83.)

⁹ „A szimbólum megtapasztalásának időmértéke az a misztikus pillanat, melyben a szimbólum befogadja az értelmet a maga rejtett és, ha szabad így mondanunk, erdős belsejébe. [...] [A] szimbólumban a hanyatlás megdicsőülésével pillanatokra megnyilatkozik a természetnek a megváltás fényében átszellemült arca...” (Benjamin, W.: A német szomorújáték eredete. In: hiv. kiadás, 366. és Ferenczi: *Katasztrófák*., hiv. kiadás, 85.)

„Elég ehhez, ha feltesszük, hogy a közösülési és a hozzá szorosan kapcsolódó megtermékenyítési aktusban nem csupán az *egyéni (születés) és az utolsó faji katasztrófa (beszáradás)*, hanem az *élet keletkezése óta elszervedett összes katasztrófák* olvadnak össze *egységgé*; az *orgazmusban* tehát nemcsak az *intrauterin nyugalom* és egy *barátságosabb környezet* biztosította nyugodt lét nyilvánul meg, hanem még az *élet keletkezése előtti nyugalom* is, azaz az *anorganikus lét halálos nyugalma*.” (Ferenczi: *Katasztrófák*...)

¹⁰ „A szimbólum mint történeti emléknym, szemben áll mind a freudi, mind a jungi fölfogással. A szimbólum Ferenczinél filogenetikussal folytonossággal rendelkezik – amennyire egy maradvány, egy nyom a folytonosság eleme lehet. A szimbólum itt – egy többdimenziós [lét]háló részeként – potenciálisan megelőzi és meg is haladja történeti fölbukkanását.” (Hárs, hiv. mű, 45–46.)

bolika-megfordítás szavak nagy bolygói keringenek, magukhoz vonza/irányítva több kisebb szóbolygó vagy bolygó szó pályáját is, mint az amfimisét, az ismétlését, a realitását és a fantáziáét, a tudatosét és a tudattalanét, az elfojtását. Hagyjuk újra szövődni ennek az égboltozatnak a hálóját, hogy most önkényesen a Jung-bírálatához nyúlunk vissza. Amennyiben hálóról van szó, így is úgy is újra szövődik, és talán fönnakad benne a szimbólum valódi, földi léte.

Ferenczi a jelzett műben a szimbólumkritikát Jung introvertált/extrovertált fogalmai kapcsán kezdi fejtegetni. Röviden összefoglalja, amit Jung a „gondolkodás két fajáról” mond, eszerint az extroverzió és az introverzió az alábbi ellentétek mentén írható le: az extroverzió a valóságghoz való alkalmazkodás, az introverzió a fantasztikum szolgáltatásában áll; az előbbi szavakban, az utóbbi szimbólumokban jut kifejezésre. A leírás kiegészíthető Freud alapján azzal, hogy az extroverzió progresszív, az introverzió regresszív jelenség, az egyik inkább a tudattal, a másik inkább a tudattalannal áll összefüggésben, aszerint, hogy ezekben melyik „működésmód a túlnyomó”.¹¹ Itt érkezik el a kifejtésnek egy olyan pontjához, ami számunkra a későbbiekben kulcsfontosságúvá válik. Szemére veti Jungnak az „irányított gondolkodás” azonosítását a „szavakba foglalt gondolkodással”, azzal érvelve, hogy Jung megfeledekzik a tudatelöttesről, ahol is „nem föltétlenül szavakban” megnyilvánuló irányított gondolkodás folyik. A *Thalassában* a tudatelöttes összefonódása a szimbólum-problémával az elfojtás mechanizmusának kapcsán lepleződik majd le, és nézeteim szerint itt kereshetjük a probléma megoldását is. S a Jung-bírálatban közvetlenül az előzőekben említettek után valóban az elfojtás jelenségének értelmezése következik a szimbólum szó „egyértelmű használata” érdekében.¹² Ferenczi itt még úgy látja, hogy az elfojtásból eredő szimbólumképzés kizárja a szimbolizált vágy és a szimbolizáló szerepcseréjét; a helyettesítés nem megfordítha-

¹¹ „Ismeretes, hogy a *tudatos* gondolkodás Freud szerint is főképpen a valóság-princípium szolgáltatásban áll, míg a *tudattalan* inkább a kedvtelési princípiumnak hódol; a tudattalan elemekkel átszótt lélekműködésben (álom, fantázia, stb.) természetesen a kedvteléses működésmód a túlnyomó.” (Ferenczi: Jung libido-elméletének bírálata. In: Erős Ferenc [szerk.]: *Ferenczi Sándor*. Új Mandátum, 2000, 182–183.)

¹² „Nem helyeselhetjük azt sem, hogy az »irányított gondolkodás«[?-t] egynek veszi a szavakba foglalt gondolkodással, elhanyagolva a lélek tudat előtt lévő (»vorbewusst«) rétegét...” (Uo. 183.)

tó, mert szimbólumról csak akkor beszélhetünk, ha az eredeti jelentést a cenzúra lefojtja a tudattalanba. Ugyanakkor hivatkozik *A valóságérzék fejlődésfokai és patológikus visszatérésük* című írására, s kifejti, hogy eredetileg a tudatban mind a leplezetlen, mind a képekbe öltöztetett szexualitás jelen van. A hivatkozott műben jelenik meg a szimbólum kapcsán az azonosság-probléma is (versus helyettesítés).¹³ Lényeges kiemelni, hogy az egész kérdéskör a külvilág/belvilág, introjekció/ projekció jelenségeihez kapcsolódva kerül tárgyalásra. Ferenczi a Jung-bírálatban még egyszer visszatér majd a szimbólumra, s amit kifogásol, az a szimbolikuság összekapcsolása az irrealitással, maguknak a tünetekben megnyilvánuló „tendenciáknak” irreálisként, azaz szimbolikusként való értelmezése (Jung tehát egyszerre két hibát követ el Ferenczi szerint). Az eddigiekből számunkra három pont lényeges, a tudatelőttes már megemlített szerepe mellett. Ezek – egyelőre jelzésképpen – a következők:

1. A szimbólum megfordíthatóságának kérdése. A Jung-tanulmányban szereplő megfordíthatatlan szimbólum-egyenlet szigorúan kéttagú. A szimbolizáló és a szimbolizált, a vágy és (képi) megjelenése képletében nem szerepel harmadik elem; a képlet egyetlen hallgatólagos engedménye még csupán a freudi tétel, miszerint ugyanazon szimbólumnak kontextustól függően különböző jelöltjei lehetnek, és ugyanazon jelölt különbözőképpen szimbolizálható. Ez az egyenlet vagy képlet a *Thalassában* már alapvetően megváltozott formában dinamikus rendszerként jelenik meg; jelöltek és jelölők szövevényeként.¹⁴
2. A szimbólum és a realitás/irrealitás-probléma összefonódása. A szimbolikus és az irreális fogalmi összekapcsolását Ferenczi már a Jung-bírálatban elveti, ugyanakkor a problémát éppen a szimbólum túl szűk és merev fölfogása miatt itt még nem tudja kielégítően megoldani. A *Thalassában* majd több helyütt fölbukkan ez a

¹³ „A taglejtési szimbolikát így a beszédsszimbolika váltja fel: a hangok meghatározott sora *associative* kapcsolódik meghatározott dolgokkal és jelenségekkel, sőt *azonosul* velök.” (Ferenczi Sándor: *A valóságérzék fejlődésfokai és patológikus visszatérésük*. In: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Magvető, Budapest, 1982, 138.)

¹⁴ „Ha a vízben úszó hal, úgy mint azt annyi termékenyítési varázslatnál láthatjuk, az anyaméhben lévő gyermeket jelenti, és ha annyi álmodtunk kénytelenek úgy magyarázni, hogy a gyermek pénisz-szimbólum, akkor érthetővé válik egyrészt a hal péniszjelentősége, másrészt azonban a pénz haljelentősége is... (Ferenczi: *Katasztrófák...* 71.)

probléma, és a reális, szimbolikus, és hallucinatorikus hármasságban nyer újszerű megoldást.¹⁵

3. A külvilág/belvilág-probléma fölmerülése a valóságérzék-tanulmányban a szimbólumképzés kapcsán. Ez az azonosság kérdésével is összefüggő probléma a *Thalassában* a környezet (változásainak) és az egyedfejlődés (változásainak) leírásában tér vissza; a perigenézis fogalmában.¹⁶

A katakombák festményei úgy születtek meg, hogy az élők leszálltak a holtak közé, a föld méhébe. Bár itt a cenzúra politikai volt, mégis „szimbolikusán” értelmezhetjük ezt a jelenséget úgy, hogy a katabombafestészet minden szimbólumképzés szimbóluma. A vágy, az eredeti jelentés visszautasítatik a föld színe alá, a tudatalattiba, és ott vizuális képekké alakul. E folyamatot valójában a tudatelőttes réteg irányítja, a vágy a benső külsejének vagy a külső belsejének, a katakombák falainak ütközik, innen fordul vissza az eredet és/vagy a halál felé, s itt a mély fölszínén vagy a fölszín mélyén jelenik meg a tudat számára is szemlélhető képi formában, elrejtve-föltárva a falon túli jelentéseket. Egy másik szinten a katabomba szimbolikája úgy is értelmezhető, hogy a katabomba a „csírávédelem eszköze”, s ekként, Ferenczi fölfogásában, az épp aktuális állapot mellett tükröznie kell a környezet és az egyén egymásra hatásának történetét. Ekkor a szimbólum mint a történet történetessé tévése, a történetbe való belépés, abból az elbeszélésből, amit számunkra, a történeten kívül állók számára jelent, visszaválozódik azzá, ami valójában a természete, írodássá, ami oda-létező föltételez, s ami megmutatkozásában föltételezi a veszély, a tudat által működtetett cenzúra válságos pillanatait. A szimbólum ravatal is, amit körülállunk.¹⁷

¹⁵ „Feltételezzük tehát, hogy a koitusz nem csupán részben fantáziált, részben reális visszatérést jelent az anyaméhbe, hanem hogy tüneteiben a születéstől való szorongás és ennek leküzdése, a szerencsés megszületés is kifejezésre jut.” (Uo. 58.)

¹⁶ „...miért ne tehetnők fel, hogy az embrió védelmét szolgáló berendezések fejlődésében is (amit eddig a coengenesis iskolapéldájaként emlegettek) a fajtörténet egy része, mégpedig azoknak a környezetváltozásoknak a története maradt fenn, amely környezetekben az embriogenetikusan jelzett ősök éltek.” (Uo. 67.)

¹⁷ „Ha nem ijedünk meg ettől a diagnózistól, sőt igyekszünk rávenni a betegeket, hogy az eddig félelmetes képekkel megbarátkozzanak – miközben megfigyeléseik pszichés vagy egyéb valóságainak lehetőségét nem utasítjuk eleve vissza –, akkor ennek fejében azt kapjuk, hogy a beteg érdeklődése részben újra felébred a mindennapi valóság iránt...” (Ferenczi: *Klinikai napló*, 59.)

Katafalk

Ferenczi szerint „a közösülés folyamatai szimbolikus cselekvések”.¹⁸ Ez a tétele mindjárt a realitás/irrealitás problémakör belsejébe vezet bennünket, de kiindulási pontként az amfimixist jelöli meg.¹⁹ Az amfimixis fogalma részletöztönök egyetlen, fejlettebb tendenciában való összekapcsolódásának megnevezésére szolgál. A genitális erotizmus például az anális és az urethrális erotizmusok amfimixisének eredménye. Ebben az elméletben az az újszerű, hogy a libidóáramlás tisztán mennyiségi fölfogását egy minőségi elképzelés váltotta föl. Így „kvalitás-eltolódásokról” és „kvalitás-differenciákról” beszélhetünk. Az erotizmusok főntről levándorolnak a genitáléhoz, ott amfimiktikus egyesülésükben származásuk kvalitásdifferenciáit is őrzik; patolgikus esetekben viszont a kvalitások eltolódhatnak egymásra, vagy az amfimixis útján nyert új kvalitás eltolódhat fölfelé (hisztériás materializáció). Normális esetben azonban a lefelé vándorlás minden egyes aktusban megismétlődni látszik. Azaz: tulajdonképpen a nemi fejlődés ismétlődik meg. Ferenczi innen továbblép ahhoz a föltételezéshez, hogy az „ösztonlevándorlás (...) az egész életen át folytonosan végbemegy”. A genitális centrumban, minthogy egyfajta „pangenézis” révén jött létre, az egész szervezet képviselve van. Amikor tehát a pénisz az én szimbólumaként jelenik meg, akkor ebben a szimbólumban egy én-történeti tény nyer megfogalmazást. Az amfimixis jelenségének leírása már itt módosítja a szimbólumról, illetve a szimbólum túldetermináltságáról tudottakat. Fölvillantja a túldetermináltságnak egy eddig ismeretlen – történeti – oldalát.

Magában az aktusban Ferenczi szerint három azonosítási folyamat szerepel, ezek egyikét nevezi majd szimbolikusnak. Az én azonosítja

¹⁸ „Ezek tudvalevőleg a közösülés folyamatait szimbolikus cselekvésekként fogják fel, amelyekben az egyén az intrauterin lét örömét, a születéstől való félelmet s a veszély szerencsés megúszásának örömét éli át újból. Mikor az individuum a hüvelybe hatoló himvesszővel s a nő testébe rajzó ondósejtekkel azonosítja magát, szimbolikusán megismétli azt a halálos veszedelmet is, amelyet állatősei a tengerbeszáradás geológiai katasztrófájának idején szerencsés környezeti viszonyok következtében diadalmasan legyőztek.” (Ferenczi: *Katasztrófák...*, 71.)

¹⁹ „Nevezzük két vagy több erotizmusnak egy magasabb egységbe való egyesítését az erotizmusok vagy a részletöztönök *amfimixisének*.” (Uo. 22–23.)

magát a másikkal, saját genitáléjával és a spermával. Az aktus célját, az anyaméhbe való visszakerülést a szervezet ennek megfelelően háromféle módon éri el: a sperma reálisan, a genitálé „részlegesen, avagy szimbolikusan”, és az egész szervezet hallucinatorikusan. Ami kérdéses itt, az a „részleges, avagy szimbolikus” kifejezés jelentése.

A három azonosítási folyamat három különböző mechanizmus eredménye. Az én és a másik azonossága introjekció által jön létre, ez az azonosítás a tudattalan mechanizmusa; a teljes szervezetnek az anyaölbé való visszatérése az aktus során szintén tudattalan, hallucinatorikus, fantáziált. Ez a három kifejezés Ferenczi szövegében ebben a kontextusban szinonimaként szerepel, csupán más-más oldaláról világítja meg ugyanazon jelenséget.²⁰ Az én és a sperma azonossága egyrészt a részegész logikai viszonyán, másrészt a szóma és az ivarplazma okozati (biológiai) azonosságán. alapul. Ezért nevezheti Ferenczi a spermát az én és a genitálé „képviselőjének”. A sperma a közösülés során reálisan jut el a méhbe. Ez az aktus tisztán tudati – reprodukív – szintje. E két szélső pozíció között helyezkedik el az én és a pénisz azonossága. Minthogy ez az azonosság mindkét másiktól eltérően amfimixisen alapul, ezért a pénisz az én „alteregójának” tekinthető. Csupán az amfimixisen alapuló, egész szervezetet leképező azonosság nevezhető szimbolikusan. A pénisz az „időleges regresszió” elérése érdekében szimbolikusan tér vissza az anyába, azaz részlegesen (mint Ferenczi egy helyütt zárójelben hozzát teszi: jelképesen). Ez a visszatérés egyszerre reális (azaz tudatos) és tudattalan (azaz hallucinatorikus, fantáziált) is.²¹ A szimbólum, mint „részleges helyettesítő” egyszerre mutatja föl mindkét rendszer jegyeit

²⁰ „Csak következetesek vagyunk, ha ezt az állapotot és az ezt kísérő teljes megelégedettséget és vágytalanságot tekintjük a közösülés céljának, ami az egész egyén számára azt jelenti, hogy az anyaméhbeli létet tudattalanul, hallucinatorikusan elérte; viszont a genitále és az ivarsejtek számára egyidejűleg szimbolikus, illetve reális elérését jelenti ennek a célnak. (...) Feltételezzük tehát, hogy a koitusz nem csupán részben fantáziált, részben reális visszatérést jelent az anyaölbé, hanem, hogy tüneteiben a születéstől való szorongás és ennek leküzdése, a szerencsés megszületés is kifejezésre jut.” (Uo. 53., 58.)

²¹ „Tapasztaltuk, hogy a lélekben talált »szimbólumok« nem a fantázia véletlen játékaiknak kifejezői...” „(A) szóma egyúttal élvezzi az ivarsejtek reális kielégülését is, mint hallucinatorikus és jelképes (részleges) visszatérést...” „A közösülés ezt az időleges regressziót háromféle módon éri el: az egész szervezet csak *hallucinatorikusan*..., a pénisznek... ez már részlegesen, avagy *szimbolikusan* is sikerül; de csak a genitális szekrétumnak van meg az az előjoga, hogy... *reálisan* is elérje az anyaméh belsejében való helyzetet.” (Uo. 118., 33.)

– erre már az is fölhatalmazza, hogy az egész szervezet és a sperma között áll, közvetítőként is az aktus során, s valóban egy anyába, egy potenciális anyába jut el. Ezért engedheti meg magának Ferenczi, hogy a közöszülést egyszer szimbolikus, másszor pedig részben fantáziált/részben reális aktusként fogja föl, attól függően, hogy a genitálének e kettős szerepét vagy külön-külön a szervezet és a genitálé/sperma kettősének szerepét tartja szem előtt.²²

Az azonosság kérdése a döntő a szimbolika-megfordítás és a szimbolizáló és szimbolizált megfordíthatatlanságának kérdésében is. A szimbolikus kapcsolat nemcsak hogy amfimiszen alapuló azonosságra épül, hanem olyan azonosítási stádiumnak kell megelőznie, ahol a szimbolizáló és szimbolizált „kölsönösen fölcserélhető”. Viszont magában a szimbólumban a tagok már nem cserélhetők föl, mindig a manifeszt a szimbolizáló. Ezért válik szükségessé a szimbolika-megfordítás aszerint, hogy az azonosulás utáni elkülönöződés során melyik elemnek jut a szimbolizáló vagy a szimbolizált sorsa, hogy a másikat (és azonosságukat) nyomként tükrözze, vagy abban nyomként legyen jelen.²³ Mindezt megvilágíthatja az elfojtás mechanizmusa, amikor is a cenzúra kétszeresen is hathat a vágyra: a tudatelőttesben a vágy visszautasíttatik, ekkor regresszív irányban haladva vizualizálódik, majd újra a tudat felé törve a cenzúra még „igazíthat” rajta. A visszafelé haladás során örvényébe foghat egyéb tudattalan elemeket, amelyek a vizuális kép részeivé lesznek. A vizuális kép újbóli cenzúrázása az egymással adekvát jelentésű elemek közül is tovább válogathat, és amikor a tudatelőttesbe jutott kép „a tudat ráirányulásával” artikulálhatóvá válik, tudatos elemeket is magára vehet.²⁴ A manifeszt kép így tudatos és tudattalan ele-

²² „...a reális visszatérés a genitáléra és a spermára szorítkozik, míg a test többi része sértetlenül megmarad (és a regressziót csak »hallucinatorikusan« csinálja végig)...” (Uo. 62.)

²³ „... minden szimbolikus kapcsolatot megelőz az azonosítás olyan stádiuma, amelyben két dolog egymást kölcsönösen helyettesítheti.”

„Az *anya* tehát – a már néhányszor szükségessé vált »szimbolika-megfordítás« szerint – tulajdonképpen a tenger szimbóluma vagy részleges helyettesítője, nem pedig megfordítva.” (Uo. 38., 75.)

²⁴ „A hisztériás amnéziát, mely az elfojtás szolgálatában áll, csak az a körülmény teszi érthetővé, hogy az egyénben már eleve megvan a tudat fennhatósága alól kivont emlékenyomások egy részlete, mely azután eszmetársítási kötelékkel magához rántja azt, amire a tudat oldaláról az elfojtás taszító erői hatnak. (...) Nem érthető meg az elfojtás gépezete, ha a benne együttható két folyamat közül csak az egyiket veszik figyelembe.”

mek szövedéke, ahol is a tudattalan elemek a cenzúrának megfelelően már elkülönböződtek megjeleníthető és meg nem jeleníthető, csupán nyomként őrzött minőségekre. A szimbólumképzés regresszív mozgása és végső soron maga a szimbólum is a tudatelőttés terméke. Ez magyarázza részleges helyettesítő szerepét, azt, hogy egyszerre reális és fantáziált, tudatos és tudattalan természetű.

De fönmarad az a konkrét kérdés, hogy melyik az az „azonosítási stádium”, amikor a később szimbolikus kapcsolatba kerülő két dolog egymással fölcserélhető. A válasz az amfimiktikus azonosítás történeti jellegét újabb oldaláról mutatja meg, a filogeneziséről. A szimbólum mögött rejlő azonosság filogenetikus azonosság is. Érdeemes visszaemlékezni, hogy Ferencziben a *Thalassa* ötlete Freud *Három értekezés a szexualitás elméletéről* című művének fordítása közben merült föl. Fordítói előszavában hivatkozik Freudnak a filogenezis és ontogenezis kapcsolatáról felállított tételére, miszerint az utóbbi csak az előbbi ismétlése.²⁵ Ugyanitt fejti ki nézeteit a pszichoanalitikus ismeretek kitüntetett értékéről is, előrevetítve a *Thalassa* értelem-fogalmát.²⁶ A szimbólum értelme valójában történeti értékében rejlik, tehát abban, hogy elkülönböződésében egykor azonos történeti tények nyomait is őrzi.

(24. folyt.) (Freud, S.: *Három értekezés a szexualitás elméletéről*. In: *A szexuális élet pszichológiája*. Cserépfalvi, Budapest, 1995., 74., 70. jegyzet)

„De még az ór által a küszöbön átengedett rezdületek sem váltak azért már okvetlenül tudatosakká; csupán akkor lehetnek ilyenekké, ha sikerül nekik magukra venni a tudat figyelmét.” (Freud, S.: *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Gondolat, Budapest, 1986., 242.)

²⁵ „Az egyén fejlődése a fajfejlődés ismétlésének tekinthető, amennyiben arra legújabb egyéni átélések nem gyakorolnak változtató hatást. A filogenetikus fejlődési hajlam csak az ontogenetikus történés mögött érvényesül. De alapjában a hajlamosság is csak a faj korábbi élményének csapadéka, amelyhez az egyes egyén élménye az esetleges tényezők összegeként csatlakozik.” (Freud, S.: *Három értekezés...*, hiv. kiadás, 34–35.)

„Beláthatatlan lesz a történelmi jelentősége is ezeknek a lelki dokumentumoknak, ha egyszer Freud nyomán jobban fogjuk tudni olvasni a psziché hieroglifáit. Akkor a nemiség pszichológiája nemcsak a szexuális életműködéseket, hanem azok egész őstörténelmét is közelebb fogja hozni megértésünkhöz.” (Ferenczi Sándor: A fordító előszava. In: *A három értekezés...* 1915-ös kiadása (Dick Manó, Budapest), VI. old.)

²⁶ „...mert hiszen minden egyéb természetmegismerés csak ezen lelki mechanizmusokon keresztül szűrve, attól befolyásoltatva, ahhoz alkalmazkodva jut tudomásunkra, ellenben a tudat közvetlenül adott való élmény, a Freud értelmében vett tudattalan pedig e tudat számára legközelebbi adott része a valóságnak, melynek ismeretéből legalább oly jogosult, ha nem jogosultabb dolog a távolabb adott valóságok mibenlétére következtetni, mint megfordítva.” (Uo. 8.)

Ilyen azonosság áll fönn az anyába való visszatérés vágya és a tengerbe való visszatérés vágya között. A kettő elkülönöződése, szimbólummá válása és a szimbólumok további alakulásai a történelem egy-egy fejezetét jelzik.²⁷ Az új fejezet kezdete, a változás Ferenczi fölfogásában mindig kényszer az egyén szempontjából, katasztrófa. Így a közösség amfimiktikus szimbolikájában egyaránt megjelenik a vágy és előidézője, a szakadás. A vágy a kéjben talál részleges levezetést, a szakadás traumája pedig szorongásként jelentkezik, mégpedig az első szorongásos helyzet, a születés traumájának ismétléseként, ami viszont a tenger elhagyásakor átélt trauma ismétlése. A filogenezis teljes egésze leképeződik az aktus során, mégpedig meghatározott sorrendiségben.²⁸

A történetiségről vallott fölfogását Ferenczi az ismétlés és a játék Freudtól átvett fogalmaival támasztja alá. Hogy a közösség tartalmaz játékos elemeket, az nem szorul különösebb bizonyításra. A játék és az ismétlés összefüggései ugyancsak ismertek. A játékban az ismétlés során az én-történet (kínos) élményei elevenednek meg, de minthogy azoknak is ismétléseknek kell lenniük, megelevenednek a mintául szolgáló (kínos) fajtörténeti események is. A játékosztón abban különbözik a többi ösztönfunkciótól, hogy nem külső kényszer indítja meg, hanem „maga teremti a kint”, amit majd megszüntet.²⁹ Az ismétlés tehát válto-

²⁷ „Itt a szimbolika »jelentésváltozására« gondolunk, amelyben, mint a nyelvészek szójelentésváltozásaiban: történelem, még pedig itt a fajtörténet fontos fejezete rejtőzik.” (Ferenczi: *Katasztrófák...*, 69.)

²⁸ „Nem lehet közömbös dolog, hogy valamely áramlat korábban vagy később lép-e fel, mint ellenáramlata, mert az egyszer bekövetkezett elfojtás hatását teljesen kiküszöbölni nem lehet; időbeli eltérés a komponensek összetételében rend[?]szerint az eredmény megváltozásával jár.” (Freud: *Három értekezés...*, 1995-ös kiadás, 129.)

„Minél behatóbban vizsgáljuk a párosodás lefolyását, annál nyilvánvalóbb, hogy az nemcsak örömteli folyamat (tehát a boldog intrauterin helyzet eljátszása), hanem kínos élményeket is reprodukál (valószínűleg az első, születési *szorongási élményt*). Még valószínűbb, hogy ezek az *indulatok nem rendszertelenül nyilvánulnak meg, hanem történelmileg meghatározott sorrendben.*” (Ferenczi: *Katasztrófák...*, 51.)

²⁹ „A játékosztónöknél azonban, amelyekhez bizonyos értelemben az erotikusokat is sorozhatjuk, az ösztön maga teremti a kint, csak azért, hogy a megszakítás örömét élvezhesse. A játékoszágot és az erotikát tehát az jellemzi, hogy ellentétben a máskor váratlanul bekövetkező kínos helyzettel, először is a kint csak ismert és mérsékelt adagolásban engedélyezi, másodsor az elhárítási lehetőségről már eleve, sőt gyakran túlon túl gondoskodik. (...) Tehát a szexualitás is csak *játszik* a veszéllyel. (...) Úgy véljük, hogy az ilyen játékos ismétlésnek csak az lehet az indoka, hogy emlékeztet egy kintól való szerencsés megszabadulásra...” (Ferenczi: *Katasztrófák...*, 59–61.)

zást hoz létre, majd visszaállítja az eredeti állapotot. A közösülésnek ebben a játékos összetevőjében ismétlődnek meg a katasztrófák és azok túlélései. A másik összetevő, a regresszió viszont az örömev hatása alatt áll, csupán megszünteti a kellemetlen állapotot, a régi, a kellemes véglegesen annak helyére kerül; mozgása tehát egyirányú. A közösülés maga is játék, e két tendencia játéka, az ismétlésé és a regresszióé, amelyek végül az orgazmus amfimisésében békülnek össze. De addig, mintegy feleselgetve, mindkettőnek meg kell tennie a maga én- és fajtörténeti útját, vissza a kezdetekig, ami mindkettő szempontjából az anorganikus nyugalmat jelentené. Ez az a pont, ahol kezdet és vég egybeesik. A szimbolika így végső soron valóban az „örömmechanismusok megnyilvánulása”, miközben a halál képét is magára ölti.³⁰ A szimbólum ravatala mellett mindig ott van az ismétlés föltámasztó ereje is.

Katalekták

A ravatal a körülállók számára sokszorosan összefonódik az ismeret-szerzéssel. Nem csupán arról van szó, hogy csak a mások halálán keresztül lehetnek tapasztalataink magáról a halálról; a ravatal körül önmagunkról is új dolgokat tudunk meg. S új dolgokat tudunk meg magunk és a másik viszonyáról, többek közt arról is, hogy – szó szerint és képtelenen – mit hagyott ránk a másik örökül.³¹ Pontosan ebben az aspektusában, mint „ismeretforrást” kezeli Ferenczi a szimbólumot, s teheti ezt a szimbólum történetisége miatt.³² A szimbólum „tudattalan tudást” őriz, de ez a tudás megszerzhető, mivel a szimbólum egy elfojtás

³⁰ „„Természetes«, szelid halál, a halálösztön zavartalan megnyilvánulása, talán csak a mi halálösztönök által uralt vágyfantáziáinkban létezik, a valóságban az élet mindig katasztrófálisan végződik, mint ahogy katasztrófával a születéssel vette kezdetét. Sőt, minha a halálküzdelem tüneteiben regresszív vonásokat is lehetne felfedezni, melyek a meghalást a születés képére akarnák formálni s amelyek által kevésbé kínzóvá válna.” (Uo. 127.)

³¹ „„Amit öröklődésnek nevezünk, az talán csak áthárítása a traumák kínos elintézésére nagyobbik részének az utódokra; az ivarplazma viszont, mint örökség, összegezése az ősök által ránk hagyott és az egyénektől tovább utalt traumás benyomásoknak; ez lenne tehát értelme a biológusok által feltételezett »engrammok«-nak.” (Uo. 89.)

³² „Nem kevésbé jelentős, egyelőre azonban bizonyára idegenszerű metabiológiai újítás, hogy ebben a munkában megengedtük magunknak, hogy a *szimbolikát, mint természettudományi ismeretforrást* használjuk fel. (Uo. 118.)

nyoma is egyben, s a mechanizmus ismeretében a tudás lenyomozható.³³ A szimbólum szimbólum volta csupán lenyomozottságában mutatkozik meg, a szimbólum: interpretált nyom, azaz a szimbólum előttje és utánja egyszerre.

A szimbólum az ismeretforrás és a nyom jelentéseinek játéka miatt nevezhető rudimentumnak.³⁴ A szimbólum, mielőtt megfejtik, mielőtt szimbólum lenne, csupán nyom, azaz rudimentum: kezdetleges, elemi dolog, csökevény. A szimbólum az értelmezés eredményeként viszont ismeretforrásnak, azaz rudimentumnak: elemi dolognak, alapismeretnek bizonyul. Ebben a játékban lesz oda a szimbólumban a nyom, a nyomhagyó, az értelmező és a szimbólum maga. A szimbólum nyommá regrediálása során az értelmező is bekerül regresszió és ismétlés erotikus játékába. De minthogy a szimbólumot mint szimbólumot nem érheti tetten, csupán játékának elkülönöződését, ezért az értelmezőnél a játék legtöbbször ismétlésbe fordul, az értelmező visszatér önmagához. Ilyenkor lesz az íródásból írás, a történésből történet, a szimbólumból rosszabb esetben allegória.

Ferenczi szimbólum-fogalma mögött az ismétlés és a regresszió játékában az íródás és a megőrződés (öröklés) jelenségei rejlenek. A nyom szimbólumba íródásával kezd újra írni a történet. Ami itt föltűnhet, az az íródás és az írás, az ismétlés/regresszió-játék és az elfojtás/fixáció-játék ellentéte. (A) történet nem jöhetne létre az ellentétpár utóbbi tagja nélkül.³⁵ Ez a problémakör ott rejlik Derridának Freud „Varázsnotezéről” szóló írásában is, ahol a nyom freudi fogalmának „radikalizálását” hirdeti meg. Ferenczi szimbólum-fogalma mint az íródás helyének

³³ „Sikertelen elfojtás a történelem megbontása útján: minket ez a szétbontás érdekel, ez a sikertelenség, mely létrejöttének egyfajta olvashatóságot kölcsönöz, és behatárolja történelmi áttekinthetetlenségét.” (Derrida: Freud és az írás színtere. In: *Műhely. Pszichoanalízis – a belső nyelv tudománya*. 1982., 39.)

³⁴ „Ha feltevésünk valamikor bebizonyosodik, úgy ez megvilágítaná a szimbólumok keletkezését is. Az igazi szimbólum történeti emlék értékével birna, történelmi rudimentuma egykor aktuális cselekvési módoknak, emlékmáradványok tehát, melyekre lelkileg és testileg hajlamosak vagyunk visszatérni.” (Ferenczi: *Katasztrófák...*, 62.)

³⁵ „Kérdés például, hogy a történelem szinpadán hogyan különíthető el egymástól az írás mint ürülék az élő hústól, a hieroglif (Artaud) élő testétől és miként hozható összefüggésbe – kommunikációba – azzal, amit a Számok Könyve mond a törvény tintájának permetjét szomjazó asszonyról, vagy Ezékiel az Emberfiáról, aki a törvény tekercseit tömi magába, hogy szájában aztán mézédessé váljék. (Derrida: Freud és az írás színtere. Id. kiadás, 44.)

meghatározása, ahogyan én értem, kitüntetett helyen áll a nyom szempontjából. Egyrészt azért, mert a nyom csupán itt őrizheti meg a maga nyomszerűségét, egyidejű olvashatóságát és olvashatatlanságát.³⁶ Másrészt azért, mert a szimbólum nem jöhet létre (íródhat/olvasódhat) bármikor, csupán az értelmet a történetbe bevonó villámcsapások idején.³⁷

Mielőtt ezt kifejténém, kiemelném Derrida jelzett szövegéből azokat a pontokat, amelyek bár az írásról szólnak, de az íróásra is igazak, s értelmeznek a *Thalassa* kapcsán kifejtettekre.

1. A nyom olvashatóságának vagy olvashatatlanságának kérdése. A „bevésődés helyét”, jelen esetben a szimbólumot, a nyom hozza létre. Ennyiben megelőz minden „lételet”. A nyom, miközben létrehozza a bevésődését, beíródik a szimbólumba, egyben létrehozza önnön eltörlődését is. A nyom a szimbólumban egyszerre olvasható és olvashatatlan, minthogy elkülönbözött benne.³⁸ Így értendő, hogy a nyom kijelöli a másikkal való kapcsolatot (ennek lehetőségét), s a másikat megmutatkozás és eltűnés mozgásában határozza meg.³⁹
2. Az elfojtás és az írás/íródás kérdése. Íródás/írás – hogy a kettő logikai sorrendjét a helyére tegyük – nem jöhet létre elfojtás, mégpedig sikertelen elfojtás nélkül.⁴⁰ A szimbólum mint a nyom azon elkülönböződése, ahol a nyom elfojtott másik oldala mégiscsak megmutatkozik, világosan mutatja mind a mássá/fölismerhetővé

³⁶ „A nyomok tehát csak úgy hozzák létre bevésődéseik helyét, hogy egyúttal lehetővé teszik eltörlődésük periódusát. Első bevésődésük »jelenétől«, azaz kezdettől fogva az ismétlődés és a kitörlődés, valamint az olvashatóság és az olvashatatlanság kettős ereje hozza létre őket.” (Uo. 42.)

³⁷ „Olyan, mint valami váratlanul megjelenő szellem vagy villámcsapás, mely egyszerre megvilágítja a sötét éjszakát. E pillanat egész lényünket igénybe veszi...” (Cruzer: *Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonders der Griechen*. I. kötet, Lipcse, Darmstadt, 1819., 59. skk.)

³⁸ „Az elkülönböződés – az ontiko-ontologikus különbségnek és minden olyan különbségnek az előfutára, amely a freudi fogalomrendszert jellemzi...” (Derrida: *Freud és az írás színtere*. Id. kiadás, 39.)

³⁹ „A lételet mezeje, mielőtt a jelenlét mezejeként határozódna meg, a nyom különböző – genetikai és strukturális – lehetőségei szerint szerveződik meg. A másikkal másikként való szertefoszlása mindig már megkezdődött, és a lételet semmilyen struktúrája se vonhatja ki magát alóla.” (Derrida: *Grammatológia*, Id. kiadás, 79.)

⁴⁰ „Az írás elképzelhetetlen elfojtás nélkül. Az írás feltétele, hogy ne legyen állandó kapcsolat, sem végleges szakítás a rétegek között; a cenzúra ébersége és sikertelensége.” (Derrida: *Freud és az írás színtere*, Id. kiadás, 42.)

- levés, mind pedig a vágyteljesülés elhalasztódásának jegyeit.⁴¹ Ezek az íródásban megnyilvánuló jegyek nem sajátja[i] az írásnak, ami csupán a nyom egyik oldalát rejti múlttá tevő linearitása miatt.
3. Az íródás/írás alanyának kérdése. Ez az alany egyik esetben sem létezik.⁴² De míg az írás alanya azért nem azonosítható, mert valójában viszonyrendszer, az íródás alanya éppen az e viszonyrendszerbe odalévő én. Íródás nem jön létre az én játékba kerülése nélkül, az írás viszont azt játssza, hogy megkerüli az ént.
 4. Az írás mint techné kérdése.⁴³ Az írás és az íródás egyaránt élet és halál, jelen és reprezentáció, pszichikus és nem-pszichikus apparátus viszonya. De míg az írás techné jellegű – „a történelem színtere és a világ játéka” –, addig az íródás poiesis jellegű. Az íródásnak a színtere a történés (nem pedig megfordítva) és játéka a világ. Bár az elkülönböződés önmagában nem látható, a szimbólumban mégis megmutatja önnön másikat is, míg ez az írásban csupán véletlenszerűen – „írásképi differenciák” esetében – történhet meg.⁴⁴ Az íródás egyetlen/egyedi hálóra, az írás a tömegtermelésre vonatkozik.
 5. A nyom eltörlésének kérdése. A nyom fogalmához hozzátartozik az eltörölhetőség. Ami kitörölhetetlen, az nem nyom.⁴⁵ A nyom megszűnése Ferenczi szerint is a faj megszűnése. Ha a nyom az

⁴¹ „Ebben az értelemben a »différec«: elhalasztani, halogatni, tudatosan vagy tudatalanul egy kerülő időbeli és halogató közvetítéséhez folyamodni, mely felfüggeszt, illetve mérsékli a megvalósulást vagy a »vágy« ill. az »akarat« beteljesülését. (...) A différecer másik, inkább köztudott és felismerhető jelentése: nem identikus, más(nak lenni), felismerhető(nek lenni), stb.” (Derrida, J.: Az el-különböződés. In: Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi, Budapest, é.n., 47.)

⁴² „Az írás alanya valójában a rétegek közötti viszonyok *rendszere* a varázsnótesz, a psziché, a társadalom és a világ rétegei.” (Derrida: Freud és az írás színtere, id. kiadás, 42.)

⁴³ „Az írás itt mint *techné*, mint az élet és a halál, a jelen és a reprezentáció, valamint a két apparátus közötti viszony van jelen. (...) Ebben az értelemben az írás a történelem színtere és a világ játéka.” (Derrida: Freud és az írás színtere, id. kiadás, 43.)

⁴⁴ „Ugyanezen okból nyilván felmerül majd, hogy az írásképi differencia maga is eltűnik (mint az a bizonyos számár a ködben), sosem telít meg tökéletesen egy terminust, viszont láthatatlan hálót szó két nem szembeötlő látvány között.” (Derrida: Az el-különböződés, id. kiadás, 45.)

⁴⁵ „A nyom az önállítás, a saját jelenlét eltörlése, amelyet a jóvátehetetlen eltűnés fenyegetettsége hoz létre, az eltűnés eltűnéséé. Egy kitörölhetetlen nyom nem nyom, hanem teljes jelenlét, mozdulatlan és megvesztegethetetlen szubsztancia, Isten fia, az eljövétel jele, nem pedig egy halandó mag, azaz csíra.” (Derrida: Freud és az írás színtere, id. kiadás, 43.)

eredet eltűnése, úgy a nyom eltörlése az eredet ide-léte (új faj keletkezése). Derrida itt nem veszi figyelembe, hogy az írás, a szó szigorú értelmében véve, eltörölhetetlen. Csupán elpusztítani lehet. Az íródásban ezzel szemben helye van a törlésnek – semmi sem fialódott. Az írás nyomhoz kötött, rögzült – a szimbólum viszont a nyomhoz regrediál.

6. Nyom és jelenlét kérdése. A nyom a jelenlét eltűnése, a teljes jelenlét – kitörölhetetlen nyom, azaz nem nyom. Az írás mindig teljes jelenlét – a nyom odalesz a jelenlétben. Ezzel szemben az íródásban, a szimbólumba íródott nyomban az én jelenléte van oda. Az én oda-léte – a halál ide-léte, „a jóvátehetetlen eltűnés fenyegetettsége”.

Freud a varázsnóteszt valahogy úgy képzelte el, mint régi szerzők írásainak gyűjteményét.⁴⁶ Ez az elképzelés a „hely megjegyzésén” alapul, a tetszés szerinti reprodukálhatóságon és a torzítatlan tároláson. Ez valóban „az írás színtere”, teljes jelenlét és a jelenlét megkerülésének játéka. Ezzel szemben Ferenczi szimbólum-fogalma a jelenlét játékát regresszió és ismétlés játékaként írja le, lehántva a nyomról az írást.

Katasztrófa

Hogy az íródás, a katasztrófa, a történés, a megtapasztalás és a nő elválaszthatatlanul összefüggnek, az nem csupán a Ferenczi-féle szimbólum-felfogásra alapozott gyanú. Elég az apokalipszisre gondolnunk, ahol ez az összefüggés teljes világosságában mutatkozhat meg. Az apokalipszis szó etimológiájában jelzi a „felfedést”, a rejtett megismerését, elsősorban a nemiséggel kapcsolatban.⁴⁷ Katasztrófikus jelentését csak később vette föl – de a jelentés nyomai, úgy tűnik, már mindig is jelen voltak. Derrida a „fátyol föllibbentéséről” beszél, s e metafora több mint árulkodó.

⁴⁶ „A készülék apró tökéletlenségei természetesen nem érdekelnek bennünket, mivel csak a lelki észlelőapparátus struktúrájával való hasonlóságát akarjuk megfigyelni.” (Freud; Feljegyzés a „varázsnótesztről”. In: *Műhely*, hiv. kiadás, 45.)

⁴⁷ „És valóban ezt látszik jelenteni az *apokalipszis*, a felfedés, a leleplezés, a dologról fellebbentett fátylat: ha mondhatjuk így, mindenekelőtt a férfi vagy a női nemi szerzet, de a szemeket vagy a fület is.” (Derrida: A filozófiában újabban meghonosodott apokaliptikus hangnemről. Derrida, J.–Kant, I.: *Minden dolgok vége*. Századvég–Gondolat, Budapest, 1993., 36.)

Megismerés és szexualitás már a Bibliában elválaszthatatlanok. A nő megismerése, a közösülés – minden megtapasztalás ősképe. A nő megtapasztalása a történelem megtapasztalása, történés, az eredet nyomának megtapasztalása. Nem véletlen, hogy Benjamin, amikor a történelemmel szembeni kétfajta attitűdről ír, a nemiség köréből veszi képeit.⁴⁸ Az igazi megtapasztalás a szüzesség elvesztésének/elvételének katasztrófája, a történelem deflorációja, az íródás. A történelem írása csupán a már ismertben való veszélytelen elmerülés, kellemes óra egy bordélyházban. Azonban a viszony visszajára fordulhat, amikor a történés tesz erőszakot rajtunk, amikor akaratlanul is odavagyunk a történésbe, amikor valóban bekövetkezik az apokalipszis. Ekkor lelepleződik Bábel, „a nagy kéj nő” és Bábel tornyának azonossága.⁴⁹ A nyelvzavarban elpusztul az írás, elpusztul a nyom, s vagy átadja helyét az íródásnak vagy nem.

Az apokalipszis ennyiben az írás végeként az íródás jegyeit veszi föl, úgy viselkedik, mintha törlés lenne.⁵⁰ Az apokalipszis ezért, mint minden katasztrófák végső és legszélsőbb esete, minden íródás és tapasztalás mintaképe is.⁵¹ Halállal végződő közösülés. Valójában ez az az „engramm”, ez az a nyom, amit minden igazi tapasztalatban lereagál az egyén és a faj. Az apokalipszis árnyékát nevezhetjük Ferenczivel katasztrófának, Benjammal veszélynek, Derridával fenyegetésnek. Ez az árnyék szüli a szimbólumokat, az eredet (nyomának), az értelemmozgás (nyomának) visszatéréseit. S gyermekei is éppolyan természetűek

⁴⁸ „Másoknak engedi át, hogy kiadják erejüket az »Egyszer volt« kurvánál a historizmus bordélyában. Ő ura marad a magáénak: eléggé férfi, hogy átszakítsa a történelem kontinuumát.” (Benjamin: *A történelem fogalmáról*. In: *Angelus Novus*, hiv. kiadás, 971–972.)

⁴⁹ „...a János-Apokalipszisban is van egy Bábel, amely nem a nyelvek vagy a hangnem zavaráról készítené gondolkodásra, hanem a prostitúcióról, feltéve, hogy lehetséges ilyen különbségtéves. A nagy Bábel a kurvák édesanyja...” (Derrida, J.: *A filozófiában újabban meghonosodott apokaliptikus hangnemről*., hiv. kiadás, 75.)

⁵⁰ „...vajon az apokaliptika nem transzcendentális feltétele-e minden diskurzusnak, sőt minden tapasztalásnak, minden jegynek és minden nyomnak?” (Uo. 79.)

⁵¹ „Ilyen lehet a történelem angyala. Arcát a múlt felé fordítja. Ahol *mi* események láncolatát látjuk, ott *ő* egyetlen katasztrófát lát, mely szüntelenül romot romra halmoz, s mindet a lába elé sodorja. Időzne még, hogy feltámassza a holtakat és összeillessze, ami széttörött. De vihar kél a Paradicsom felől, belekap az angyal szárnyaiba, és oly erővel, hogy nem tudja többé összezární őket.” (Benjamin: *A történelem fogalmáról*, hiv. kiadás, 966.)

mint ő maga: illanóak, árnyékszerűek.⁵² Mindemellett nőiségükben a boldogság ígéretét is rejtik. Ígéretét az elkülönböződés, a nyom megvalósulásának/megszűnésének időeltolása miatt.⁵³

De az írás/íródás és a nemek kérdése egy másik oldalról is előkerül. Például Freudnál.⁵⁴ Nála az írás „kopuláció”, a toll pénisz, a tinta sperma. Erre utal Derrida, amikor a stílust a férfival, az írást a nővel azonosítja.⁵⁵ Azonban nem úgy van-e, hogy a nő éppen hogy a papír, ami az írás/íródás által, a közösülés révén megtermékenyül vagy nem termékenyül meg. Éppen a megtermékenyülés dönti el, hogy írásról vagy íródásról kell-e beszélnünk. A tinta, a sperma, a nyom beíródása a szűz papírba teszi a nőt nővé. Ugyanakkor mint nőt meg is szünteti. Ha a papír megtermékenyül(het) a tintától, úgy szimbólum keletkezik, terhes nő, az anya olvashatósága és eltörölhetősége, a tudatelőttés működésének föl villanása. Ha nem termékenyülhet meg, ha a tudat tiltja a megtermékenyülést, ha a szimbólum tudatosan reflektálva/kontrollálva/preabortálva van, ha a nyom eltörölhetetlen, mert olvashatatlan, úgy létrejön a kötött jelentésű, ismételhető allegória. Mindkét úton a nő halálához, a halott nőhöz jutunk; az első esetben a nő azáltal hal meg számkra, hogy anyává és/vagy elérhetetlenné válik, a másodikban azáltal, hogy automatává, folyton elérhetővé.⁵⁶ Katasztrófa és apokalipszis árnyalatnyi különbsége ez.

⁵² „A múlt igazi képe elshuhan előttünk. Egy felvillanó képben lehet csupán a múltat megragadni; abban a soha vissza nem térő pillanatban, amelyben éppen megismerhető.” (Uo. 963.)

⁵³ „Csak amit mi légzünk be, abban a levegőben terem olyan boldogság, mely irigységünket fölkeltheti, csak azok között az emberek között, akikkel beszélhetnénk, azokkal az asszonyokkal, kik nekünk adhatnak magukat.” (Uo. 961–962.)

⁵⁴ „Amint az írás, melynél a tollból a fehér papírra folyik a tinta, a kopuláció szimbolikus jelentésével telítődik...” (Freud: Gátlás, tünet, szorongás. Magyarul idézve: Derrida, J: *Freud és az írás színtere*. Id. kiadás, 43.)

⁵⁵ „A nő ír(ás). A stílus (a) nő(v)é lesz. Pontosabban: ha a stílus (ahogyan a pénisz Freud szerint »a fétis normális prototípusa«) lenne a férfi, akkor az írás (écriture) a nő.” (Derrida: *Éperons*, hiv. kiadás, 179.)

⁵⁶ „Ha az ösztönigény, hogy a nő ellenőrizhető automata legyen, nem teljesíthető, úgy az automata válik nővé. (...) Ha egy gép ravasz, mint Kempelen Farkas sakkautomatája, abban feltétlenül megbújik valami élő törpe; akkor az a gép nő.” (Erdély Miklós: Önlehallgatás. In: *Művészeti írárok*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1991., 10., Benjamin, W.: A német szomorújáték eredete. In: hiv. kiadás, 368.)

„Természet és történelem különös összeillesztése révén jelenik meg a világon maga az allegorikus kifejezés.” (Benjamin: *A német szomorújáték eredete*)

Ne feledjük, amiről itt beszélünk, az egyfelől a történet, a nő és a szimbólum, másfelől a történet, a nő és az allegória azonossága. Az eredet kérdésének léte/nem-léte, ami az interpretációs folyamat másodlagos elkülönöződésében a szimbólumban jelenik meg. Az allegória az eredet állandó jelenléte. Az allegóriákban megjelenő történet – töredékekben, modellekben, maszkokban megjelenő történet.⁵⁷ Halott történet – ha ezt a tautológiát még megengedhetjük itt. A szimbólum viszont mint történet – maga a halál, ami nőként mutatkozik meg. Az eredet itt, a szimbólum struktúrájának megfelelően elrejtőzik előttje és utánja nyomaiban.⁵⁸ Nem tűri a tudatos reflexiót, kontrollálást. Az abortuszt elviseli, de a preabortálást nem. Ennyiben az igazság struktúráját mutatja a szimbólum(má vált nő).⁵⁹

A történetész munkája így sajátos módon (mint munkálkodás a nőn), ha a szimbólumot érinti, akkor hullagyalázássá, vagy ami ugyanaz, vérfertőzéssé válik. De a szimbólumhoz való gyengéd viszony, a játék a veszéllyel, a történet, a férfi ideiglenes halála.

Hiszen a szimbólum: halott nő. Így mindenkit elnyel a tenger.⁶⁰

⁵⁷ „Mindaz, ami kezdettől fogva alkalmatlan, szenvedésteli, elhibázott a történelemben, az egy arcban – nem, halálfejből jut kifejezésre. (...) Ahány jelentés, annyi halálba hanyatlás, mert a halál vési legmélyebbre a szabálytalanul hullámozó demarkációs vonalat a phüszisz és a jelentés között.” (Benjamin: A német szomorújáték eredete. In: hiv. kiadás, 366–367.)

„A történelem kiszámíthatatlansága a nő kiszámíthatatlansága. (...) Szoknyámmal alkalmazkodom...” (Erdély Miklós: *Önlehallgatás*. In: hiv. kiadás, 6.)

⁵⁸ „Az eredet tehát nem emelkedik ki a tényállásból, hanem ennek elő- és utótörténetét illeti.” (Benjamin: A német szomorújáték eredete. In: hiv. kiadás, 219.)

⁵⁹ „Az »igazság« eszerint csak egy felület lenne, és csak egy ráhulló lepel hatására válna mély, nyers, kívánatos igazsággá. Igazsággá, melyet nem függesztenek fel idézőjelek, és amely lefedi a szemérem mozgásának teljes hatóterét.” (Derrida: *Éperons*. In: hiv. kiadás, 179.)

„Éppen ezt kell hogy jelentse a szaiszi elfátyolozott képről szóló mese: a kép leleplezésekor összeroskad az, aki meg akarta tudni az igazságot.” (Benjamin: A német szomorújáték eredete. In: hiv. kiadás, 206.)

⁶⁰ „A sors a halál felé gördül. A halál nem büntetés, hanem vezeklés; arra szolgáló kifejezés, hogy a bűnös élet felett a természeti élet törvényei ítélkeznek.” (Benjamin: A német szomorújáték eredete. In: hiv. kiadás, 324.)

„Minden olyan emlékezés vagy várákozás esetén, amelyben a libidó az elveszett tárgyhoz kapcsoltnak látszik, a valóság azt az ítéletet hozza, hogy a tárgy már nem létezik, s az én, mintegy az elé a kérdés elé állítva, hogy osztozni akar-e ebben a sorsban, a narcisztikus kielégülések összege - amelyek arra vonatkoznak, hogy ő életben van - által meghatározva engedi, hogy megszűnjék kapcsolata a megsemmisített tárggyal.” (Freud: *Gyász és melankólia*. In: *Ösztönök és ösztönsorsok*. Filum, Budapest, 1997., 141.)